

SPACERUJĄC PO GOSTYNINIE

Szlakiem Wielokulturowego Gostynina

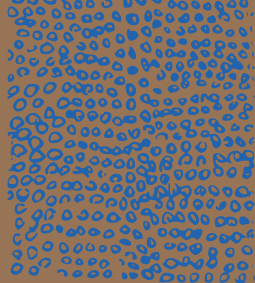
1. miasto o bogatej historii
2. miasto czterech wyznań
3. rosjanie w gostyninie
4. gostynińscy niemcy
5. kościół katolicki
6. sztetl. żydzi w gostyninie
7. żydowskie getto
8. zamek gostyniński
9. car więźniem na zamku
10. gostynińscy pastorzcy
11. cmentarz żydowski

„Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie”

Publikacja opracowana przez Gminę Miasta Gostynina, współfinansowana jest ze środków Unii Europejskiej w ramach poddziałania 19.2

„Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność” Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020.

1. MIASTO O BOGATEJ HISTORII

Gostynin w przeszłości był jednym z bardzo licznych na ziemiach polskich wielokulturowych miast. Ta różnorodność narodowościowa zaznaczyła się szczególnie w XIX i na początku XX w. Obok Polaków mieszkali, pracowali, modlili się i decydowali o funkcjonowaniu miasta Żydzi, Niemcy i Rosjanie. Ten wiełoetniczny i wielokulturowy świat gostyniński upadł wraz z wybuchem II wojny światowej.

2. MIASTO CZTERECH WYZNAŃ

Ksiądz, rabin, pastor i batuszka. Niedzielna msza, studiowanie Tory w synagodze, nabożeństwo z nauczaniem Biblii i prawosławna liturgia. Tak wyglądało życie mieszkańców Gostynina, który przez wiele lat swojej historii pozostawał miastem wielokulturowym i wielowyznaniowym. W 1866 roku miasto zamieszkiwało 3127 osób, wśród nich było 627 Żydów i 916 Niemców. Udział poszczególnych narodowości w ogólnej liczbie mieszkańców miasta zmieniał się na przestrzeni lat. W 1897 roku w Gostyninie mieszkano również ponad tysiąc Rosjan. Bywały lata, kiedy w Gostyninie Polacy stanowili mniejszość.

Wielokulturowy gostyniński świat zanikł wraz z wybuchem II wojny światowej. W 1939 roku Gostynin był dwunastotysięcznym miastem. W 1946 roku liczba mieszkańców zmniejszyła się do 7357 osób, prawie wyłącznie Polaków.

Гостынін — Женская гимназия.
Gostynin — Gimnazjum żeńskie.

Ważnym elementem życia mieszkańców wielowyznaniowego Gostynina była edukacja. W mieście funkcjonowały szkoły parafialne: katolickie i luterkańskie. Własną szkołą religijną, zwaną chederem, posiadali również gostynińscy Żydzi.

W roku 1896 przy Rynku pobudowano gmach (obecnie siedziba Urzędu Miasta Gostynina) z przeznaczeniem na rosyjską szkołę miejską z kursem sześcioletnim. Jej otwarcie miało miejsce 31 stycznia 1901 roku. W 1913 roku szkołę przeniesiono, a w budynku ulokowano gimnazjum żeńskie. Z myślą o edukacji młodzieży, w latach 1904-1906, wybudowano budynek szkoły miejskiej przy ul. Kutnowskiej (obecnie 3 Maja). Jego wygląd, poza brakiem attyk, pozostał niezmienny do czasów współczesnych. W 1911 roku w gmachu otwarto pierwsze w Gostyninie gimnazjum. Do jego powstania, podobnie jak do utworzenia gimnazjum żeńskiego, przyczynił się pastor Filip Schmidt, proboszcz parafii ewangelicko-augsburskiej. W 1917 roku gimnazjum nadano imię Tadeusza Kościuszki.

Od 1 września 1931 roku, w budynku funkcjonowało 8-klasowe Gimnazjum Koedukacyjne im. Tadeusza Kościuszki, które następnie przekształcono w czteroletnie gimnazjum ogólnokształcące i dwuletnie liceum typu przyrodniczego.

3. ROSJANIE W GOSTYNINIE

Napływ ludności rosyjskiej do Gostynina nastąpił wraz z utworzeniem Królestwa Polskiego (1815 rok). Wśród przybyłych Rosjan byli głównie wojskowi, nauczyciele i urzędnicy carskiej administracji. Klęska kolejnych powstań narodowowyzwoleńczych (listopadowego i styczniowego) umocniła panowanie wojsk carskich nad miastem i nasiliła proces rusyfikacji.

W 1897 roku w Gostyninie mieszkało ponad tysiąc Rosjan, głównie za sprawą stacjonującego garnizonu wojsk rosyjskich. Na potrzeby wojska wybudowano koszary przy ul. Kutnowskiej.

Na rogu dawnej ul. Wesołej i Kutnowskiej (obecnie Legionów Polskich i 3 Maja) powstała w 1890 roku garnizonowa cerkiew św. Mikołaja Cudotwórcy. Na potrzeby cerkwi zaadaptowano budynek mieszkalny do którego dobudowano dzwonnice. Dzwonnica była zwieńczona kopułą z prawosławnym krzyżem. Ściany i sufit cerkwi zdobiły barwne freski, niektóre zachowały się do czasów współczesnych i wpisane zostały do rejestru zabytków. Odrestaurowane z wielką starannością freski zostały przeniesione do sali muzealnej w gostynińskim zamku.

4. GOSTYNIŃSCY NIEMCY

Znaczne grupy niemieckich osadników zaczęły przybywać do Gostynina w latach 20. XIX wieku. Byli to sukiennicy, którzy dali miastu bodziec do rozwoju. Koloniści wzniesli swoje domy i warsztaty w południowo-wschodniej części miasta (wzdłuż dzisiejszych ulic 3 Maja, T. Kościuszki i Wojska Polskiego). Obok sukienników przybywali także przedstawiciele innych profesji, na przykład farbiarze. Niemieccy osiedleńcy mieli znaczący wkład w rozwój rzemiosła, co dało podwaliny dla narodzin przemysłu w Gostyninie.

W 1861 roku wśród 3311 mieszkańców Gostynina było 1160 Niemców. Na prośbę gostynińskich niemieckich rzemieślników wyznania ewangelicko-augsburskiego car Aleksander I przekazał im ruiny zamku, celem wybudowania kościoła. Obok wzgórza zamkowego założono też cmentarz (ul. Targowa). Do dziś znajdują się na nim nagrobki opatrzone inskrypcjami w języku niemieckim.

Jeden z pastorów ewangelickich – Filip Schmidt – w uznaniu zasług na polu oświatowym, uzyskał tytuł honorowego obywatela Gostynina i w 1931 roku został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi.

Znaczący udział w rozwoju społecznym i gospodarczym Gostynina i okolic, na przełomie XIX i XX wieku, przypadł Higersbergerom – arystokratycznej rodzinie o niemieckich korzeniach.

Niemieccy osadnicy ulegali procesowi polonizacji. Gostyninianie o niemieckim rodowodzie, którzy odmawiali przyjęcia niemieckiego obywatelstwa w czasie okupacji hitlerowskiej, byli narażeni na represje. Doświadczyła ich m.in. rodzina Higersbergów.

5. KOŚCIÓŁ KATOLICKI

Pierwszym parafialnym kościołem katolickim w Gostyninie był, zbudowany na wzgórzu przy jeziorze Kocioł, drewniany kościół pw. św. Jakuba Apostoła, który spłonął w czasie „tzw. potopu szwedzkiego”. W połowie XVIII wieku na jego miejscu został pobudowany nowy obiekt sakralny, który również uległ zniszczeniu. Kaplica cmentarna św. Jakuba, w jej obecnym kształcie, została oddana do użytku w 1886 roku.

W pierwszej połowie XV wieku przeniesiono siedzibę parafii z kościoła św. Jakuba do wybudowanego w sąsiedztwie rynku kościoła pw. św. Marcina Biskupa i Wyznawcy. Na terenie parafii istniała jeszcze drewniana kaplica szpitalna pw. Świętego Ducha, usytuowana nad rzeką Skrwą. W czasie wojen szwedzkich została zniszczona. Kościół odbudowano, jednak w 1809 roku uległ on spaleni podczas wielkiego pożaru Gostynina. Pożar nie oszczędził także kościoła pw. św. Marcina.

W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX wieku parafialny kościół pw. św. Marcina był remontowany, jednak z uwagi na jego niewystarczającą wielkość podjęto decyzję o budowie nowego gmachu sakralnego wraz z plebanią.

Budowniczym nowego kościoła był ks. Edward Szczodrowski (1875-1930) – dziekan i proboszcz w Gostyninie (w latach 1910-1925). Neoromańska ceglana świątynia została konsekrowana w maju 1927 roku, jednak już wiosną 1941 roku Niemcy rozpoczęli systematyczną rozbiórkę kościoła. Przy rozbiórce zatrudnieni byli fachowcy – cieśle i dekarze oraz uwięzieni w getcie gostynińscy Żydzi. Jesienią 1941 roku pozostałe po rozbiórce elementy budowli, w tym wieżę kościelną, Niemcy wysadzili w powietrze. W rezultacie aresztowania i zamordowania gostynińskich księży (proboszcza ks. Apolinarego Kaczyńskiego i trzech wikariuszy: ks. Antoniego Dubasa, ks. Stanisława Krystosika i ks. Kazimierza Stankiewicza) oraz zburzenia kościoła, katolickie życie religijne w Gostyninie przestało funkcjonować. Po wojnie na gruzach zniszczonej świątyni wybudowano kościół wedle projektu Władysława Pieńkowskiego (konsekrowany 17 września 1978 roku).

6. SZTETL. ŻYDZI W GOSTYNINIE

Gostynin w swojej przeszłości miał żydowską szkołę, synagogę, mykwę (znajdowały się one pomiędzy dzisiejszymi ul. Floriańską i Wyszyńskiego), bibliotekę im. Icchaka Lejba Pereca (otwartą w 1907 roku), stowarzyszenia, teatr oraz klub sportowy. Nade wszystko odznaczał się różnorodnością żydowskich sklepów, restauracji, banków czy rzemieślniczych zakładów świadczących rozmaite usługi: szklarskie, murarskie, stolarskie, krawieckie, piekarnicze, rymarskie, szewskie, introligatorskie, fryzjerskie i inne.

Najstarsze wzmianki o Żydach w Gostyninie pochodzą z XV wieku. Na przełomie XVIII i XIX wieku Żydzi stanowili jedną czwartą ludności miasta. W pierwszym i drugim dziesięcioleciu XX wieku udział gostyninian żydowskiego pochodzenia wynosił nawet ponad 30%.

Wybitną postacią żydowskiego Gostynina był Jechiel Meir Lipszyc – „Dobry Żyd z Gostynina”, nazywany także „Żydem Psalmów”. Ten przywódca (cadyk) miejscowych chasydów cieszył się powszechnym uznaniem i poważaniem. Był jedną z najbardziej znanych postaci na Mazowszu.

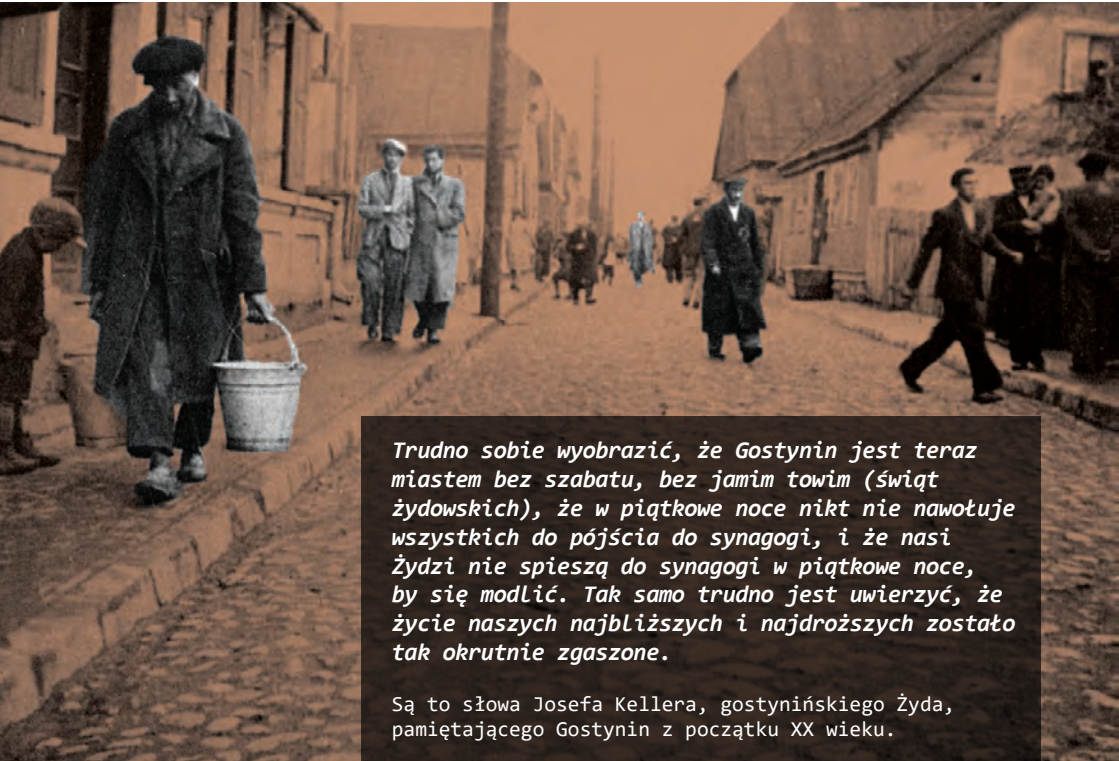
Historia gostynińskich Żydów zapisana jest w wydanej w języku jidysz, w 1960 roku przez Gostynin Memorial Book Committees w Nowym Jorku i Tel Awiwie, księdze pamięci Gostynina, zatytułowanej „Pinkas Gostynin”.

Wśród nielicznych pozostałości po Żydach w Gostyninie wyróżnia się, służąca do obchodów Święta Szałasów (Sukkot), tzw. kuczka (Rynek 22, wejście od ul. Parkowej) i ograbiony z macew, podczas II wojny światowej, kirkut przy ul. Gościnnej.

7. ŻYDOWSKIE GETTO

PAMIĘCI TYCH,
KTÓRZY ZGINĘLI
TYLKO DLATEGO,
ŻE BYLI ŻYDAMI

Trudno sobie wyobrazić, że Gostynin jest teraz miastem bez szabatu, bez jamim towim (świąt żydowskich), że w piątkowe noce nikt nie nawołuje wszystkich do pójścia do synagogi, i że nasi Żydzi nie spieszą do synagogi w piątkowe noce, by się modlić. Tak samo trudno jest uwierzyć, że życie naszych najbliższych i najdroższych zostało tak okrutnie zgaszone.

Są to słowa Josefa Kellera, gostynińskiego Żyda, pamiętającego Gostynin z początku XX wieku.

W czasie okupacji Gostynin należał do Kraju Warty (Wartegau), dystryktu Inowrocław. Naziści spalili synagogę, zdewastowali cmentarz, a żydowskie domy oznakowano farbą i napisem „Jude”. Żydzi mieli obowiązek noszenia na ubraniu identyfikacyjnego znaku: żółtego trójkąta lub gwiazdy.

W 1941 roku około 3 tys. ludności żydowskiej zostało zgrupowane w getcie usytuowanym w północno-zachodniej części Gostynina, między dzisiejszymi ulicami: Kościelną, Zamkową, S. Wyszyńskiego, Jana Pawła II i Termalną. W marcu 1942 roku około 2 tys. Żydów wywieziono z getta najpierw do obozu pracy w Koninie, a 7 kwietnia 1942 roku do obozu koncentracyjnego Kulmhof w Chełmnie n. Nerem. Resztę, po likwidacji getta, skierowano do getta w Łodzi.

Wojnę przeżyło nie więcej niż 30 gostynińskich Żydów. Większość ocalałych wyemigrowała na Zachód lub do Izraela.

8. ZAMEK GOSTYNIŃSKI

Na wzgórzu, wśród rozlewisk, na lewym brzegu Skrwy, Siemowit III, książę mazowiecki (1326-1381) wznosił drewnianą basztę o funkcji obronnej i mieszkalnej. Jego syn, Siemowit IV (1352-1426), przystąpił do budowy murowanego zamku, który stał się ulubioną siedzibą księcia. Siemowit IV nadał Gostyninowi, 8 marca 1382 roku, prawa miejskie. Ustanowione zostały władze: wójt i rada miejska reprezentująca miasto na zewnątrz. Gostynin otrzymał herb, który widniał na miejskiej pieczęci. Siemowit IV zmarł w styczniu 1426 roku w Gostyninie i został pochowany w nekropolii mazowieckich Piastów w katedrze płockiej.

Po bezpotomnej śmierci ostatnich książąt Mazowsza Płockiego, Siemowita VI i Władysława II, zamkiem zarządzali starostowie. Za czasów starosty Krzysztofa Szydłowieckiego zamek zyskał sławę renesansowej rezydencji.

Zamek Gostyniński gościł koronowane głowy: Władysława Jagiełłę (w 1414 i 1419 roku), Kazimierza Jagiellończyka (w 1462 roku), Zygmunta Starego (w 1519 i 1526 roku) oraz Zygmunta Augusta (w 1552 roku).

Od czasów najazdu szwedzkiego (1655-1660), zamek zaczął popadać w ruinę. Ocalałe fragmenty murów zostały w 1824 roku przekazane gostynińskim ewangelikom. W 1825 roku konsekrowany tu został kościół ewangelicko-augsburski wzniesiony według projektu Hilarego Szpilowskiego. W latach 1945-1978 kościół luterański zamieniono na parafialny kościół rzymskokatolicki pod wezwaniem św. Marcina.

Całość wzgórza zamkowego została wpisana do rejestru zabytków w 1962 roku jako „kaplica i baszta zamkowa wraz z terenem wzgórza oraz fragmentami fundamentów murów obronnych”.

9. CAR WIĘZNIEM NA ZAMKU

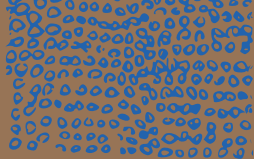
W 1611 roku gostyniński zamek, po zwycięskiej bitwie hetmana Stanisława Żółkiewskiego nad wojskami rosyjskimi w 1610 roku pod Kłuszynem, stał się miejscem uwięzienia cara rosyjskiego Wasyla Szujskiego wraz z najbliższą rodziną. Zanim car moskiewski został przywieziony do Gostynina, 29 października 1611 roku złożył polskiemu władcy, Zygmuntowi III Wazie, hołd, bijąc niskie pokłony.

Podkanclerzy koronny, Feliks Kryski, tak określił doniosłość tego wydarzenia: „Bywało siła triumfów, bywało za pradziadów naszych siła zwycięstw (...) ale hospodara moskiewskiego tu stawić, gubernatora ziemi wszystkiej przyprowadzić, głowę i rząd państwa moskiewskiego tego panu swemu i Ojczyźnie oddawać, to dopiero dziwy, nowina, męstwo rycerstwa (...) sama sława!”.

Wydarzenie z października 1611 roku zobrazował nadworny malarz polskich królów z dynastii Wazów, pochodzący z Włoch Tomasz Dolabella (obraz „Carowie Szujscy przed królem Zygmuntom III”), a także polscy malarze: Jan Kanty Szwedkowski i Jan Matejko.

Car zmarł w Gostyninie w niejasnych okolicznościach w 1612 roku. Szybko po nim swój żywot zakończył wielki książę Dymitr wraz z żoną. Wszyscy zostali pochowani obok zamku. Później przez jakiś czas ich ciała spoczywały w Kaplicy Moskiewskiej w Warszawie, a w 1635 roku wykupili je posłowie przybyli zza wschodniej granicy. Szujskich uroczyście pochowano w moskiewskim Soborze Archangielskim.

10. GOSTYNIŃSCY PASTORZY

Decyzją cara Aleksandra I z 1824 roku, ruiny zamku gostynińskiego zostały przekazane gminie ewangelickiej na potrzeby wybudowania kościoła (zboru). Oddany do użytku w 1825 roku, kościół ewangelicki nawiązywał kształtem i stylem do dawnego zamku. Obok kościoła (zboru) powstała pastorówka wraz z pomieszczeniami gospodarczymi.

Pierwszym pastorem gostynińskiego kościoła był Karol Wilhelm Pasternacy. Po nim funkcje duchowych opiekunów pełnili kolejno: Johann Georg Seegemund, Wilhelm Emanuel Bando, Ludwik Otto Ehlers, Karl Hermann Erdmann Cotta, Eugen Albrecht Rosenberg, Theodor Wosch, Filip Schmidt, Eugen Wilhelm Jungt i Otto Lipski.

Zakres pracy i obowiązków pastorów był bardzo szeroki. Przykładowo pastor Jungt w 1938 roku wygłosił 3,5 tysiąca kazań, opiekował się 15 cmentarzami i organizował funkcjonowanie chóru kościelnego.

Gostynińscy ewangelicy przykładali dużą wagę do kształcenia swoich dzieci. Już w 1826 roku została utworzona szkoła elementarna dla dzieci wyznania ewangelicko-augsburskiego. Pierwszym nauczycielem był Fryderyk Pasteney. Później, staraniem pastora Schmidta, została założona pierwsza szkoła ponadpodstawowa w mieście.

Ostatni gostyniński pastor Kościoła luterańskiego, Otto Lipski, sprawował posługę duszpasterską na obszarze od Gostynina do Wisły, na szerokości od Karolewa do Piotrkówka. Wraz z rodziną opuścił Polskę 7 grudnia 1945 roku. Kontynuował służbę pastora w Lipsku, zmarł w 1973 roku w Düsseldorfie.

11. CMENTARZ ŻYDOWSKI

Cmentarz żydowski w Gostyninie (ul. Gościnną, nr działki 3750) został założony w drugiej połowie XVIII wieku w południowo-zachodniej części miasta. Jego zachodnią granicę wyznacza dolina rzeki Skrwy, a południową – ul. Gościnną. Cmentarz został zniszczony w czasie II wojny światowej. Niemcy użyli macew do utwardzenia dróg i chodników. Część macew przetrwała wojnę, jednak do dziś na powierzchni 0,8830 ha nie zachował się żaden nagrobek.

Swój grób na cmentarzu miał żyjący w XIX wieku Jechiel Meir Lipszyc z Gostynina, który służył z akcentowaniem roli psalmów w swoim nauczaniu. Jego grób stał się celem pielgrzymek chasydów. Cadyk zmarł 28 dnia Szewat 5648, czyli 10 lutego 1888 roku. Kolejne rocznice jego śmierci (jorcajt) były bardzo uroczyste. W wigilię dnia śmierci cadyka Gostynin wypełniał się pielgrzymami. Następnego dnia udawano się tłumnie na cmentarz, na którym z daleka widać było ohel – jak nazywano konstrukcję ponad właściwym grobem.

W chwili obecnej brak jest dokładnej informacji, w którym miejscu cmentarza znajdował się ohel cadyka Lipszyca i gdzie dokładnie został pochowany.

Właścicielem działki cmentarza jest Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego. Tablica jest społecznym projektem powstałym z inicjatywy grupy „Wielokulturowy Gostynin”.

